Łabytki Powiatu Iławskiego

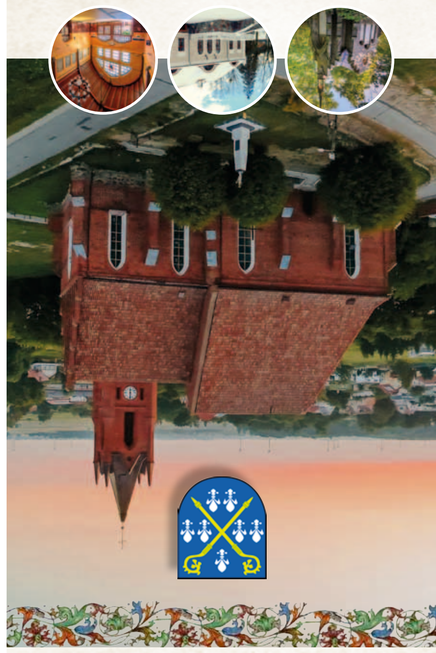

Starostwo Powiatowe w Iławie
ul. Gen. Władysława Andersa 2A
14-200 Iława
tel. + 48 89 649 07 00
e-mail: starostwo@powiat-ilawski.pl
www.powiat-ilawski.pl

Wydawca:
VEGA Studio Adv. Tomasz Müller
ul. Grudziądzka 22/3A
82-500 Kwidzyn
e-mail: biuro@grupavega.pl
www.grupavega.pl

Źródła:
Szkice historyczne pt. „Powiat Iławski. Dzieje, zabytki, pejzaż i kultura" [W. Niesiobędzki] oraz publikacje gminne

Opracowanie:
Magdalena Rogatty, Wojciech Kaniuka, Krystyna Kacprzak, Elżbieta Rodak

Zdjęcia:
Maciej Rodziewicz, Paweł Maruszak, Krystyna Kacprzak, Kraina Kanału Elbląskiego, urzędy miejskie i miejsko-gminne z powiatu, parafie zabytkowych kościołów z powiatu

Kreślenie mapy:
Studio Plan Wrocław

Opracowanie graficzne i przygotowanie do druku:
Joanna Müller

Koordynacja wydania:
Magdalena Rogatty

Współpraca: Wiktor Müller

Wszelkie prawa zastrzeżone
Kwidzyn 2025

Przedruk i powielanie w jakiejkolwiek formie jest zabronione

Wydanie pierwsze

MIASTO IŁAWA
ul. Niepodległości 13, 14-200 Iława
tel. + 48 89 649 01 01
e-mail: um@umilawa.pl
www.miastoilawa.pl

MIASTO LUBAWA
ul. Rzepnikowskiego 9a
14-260 Lubawa
tel. + 48 89 645 53 00
e-mail: urzad-miasta@lubawa.pl
www.lubawa.pl

MIASTO I GMINA KISIELICE
ul. Daszyńskiego 5, 14-220 Kisielice
tel. + 48 55 278 55 00
e-mail: um.kisielice@kisielice.pl
www.kisielice.warmia.mazury.pl

MIASTO I GMINA SUSZ
ul. Józefa Wybickiego 6, 14-240 Susz
tel. +48 55 278 60 15
e-mail: susz@susz.pl
www.susz.pl

MIASTO I GMINA ZALEWO
ul. Częstochowska 8, 14-230 Zalewo
tel. +48 89 758 83 77
e-mail: urzad@zalewo.pl
www.zalewo.pl

GMINA IŁAWA
ul. Gen. Władysława Andersa 2A
14-200 Iława
tel. +48 89 649 08 00, 89 649 24 18
e-mail: gmina@gmina-ilawa.pl
www.gmina-ilawa.pl

GMINA LUBAWA
Fijewo 73, 14-260 Lubawa
tel. + 48 89 645 54 10
e-mail: urzad@gminalubawa.pl
www.gminalubawa.pl

PORT ŚRÓDLĄDOWY W IŁAWIE
ul. Chodkiewicza 5, 14-200 Iława
tel. 602 744 177
e-mail: kontakt@port-ilawa.pl
www.port-ilawa.pl

POWIATOWE CENTRUM INFORMACJI TURYSTYCZNEJ
ul. Chodkiewicza 5, 14-200 Iława
tel. 602 744 083
e-mail: kontakt@port-ilawa.pl

POWIAT IŁAWSKI 0 1 2 3km **1 : 100 000**

- granica województwa
- granica powiatu iławskiego
- granica powiatu
- droga ekspresowa (S7)
- droga krajowa (16)
- droga wojewódzka (521)
- drogi lokalne
- linia kolejowa; czynna; nieczynna; stacja kolejowa
- szlaki piesze
- szlaki rowerowe
- szlak kajakowy
- granica parku krajobrazowego
- granica rezerwatu; rezerwat
- kościół zabytkowy; kościół zabytkowy drewniany
- synagoga; cmentarz żydowski
- zamek; ruiny zamku; inne ruiny; inny zabytek architektury
- pałac: odrestaurowany; nieodrestaurowany
- pałac z parkiem: odrestaurowany; nieodrestaurowany
- dwór: odrestaurowany; nieodrestaurowany
- dwór z parkiem: odrestaurowany; nieodrestaurowany
- zabytkowa kaplica; muzeum; zabytek techniki; wiatrak
- grodzisko; zabytkowy park; wieża widokowa; wieża ciśnień
- cmentarz; cmentarz ewangelicki; inna atrakcja turystyczna
- basen; kąpielisko; stadnina koni; przystań żeglarska
- zabudowa; teren przemysłowy
- las; bagno, tereny podmokłe

Powiat Iławski

Powiat iławski jest ósmym co do wielkości powiatem województwa warmińsko-mazurskiego. Graniczy z powiatami: sztumskim i kwidzyńskim – województwo pomorskie, grudziądzkim – województwo kujawsko-pomorskie, ostródzkim, działdowskim i nowomiejskim – województwo warmińsko-mazurskie. W skład powiatu iławskiego wchodzi siedem gmin (miejskie: Iława i Lubawa, miejsko-wiejskie: Kisielice, Susz i Zalewo oraz wiejskie: Iława i Lubawa). Stolicą powiatu iławskiego oraz siedzibą władz powiatowych jest Iława.

Dziedzictwo kulturowe ziem leżących w obecnych granicach powiatu iławskiego daje się rozgraniczyć na dwa obszary geograficzne: leżącą na południe od Drwęcy Ziemię Lubawską i rozciągający się na północ od Drwęcy obszar obecnych gmin: Iława, Kisielice, Susz i Zalewo. Ziemia Lubawska należąca przez znaczny okres ostatnich stuleci do Rzeczpospolitej, charakteryzuje się wielowiekową, pieczołowicie strzeżoną tradycją polską. Z kolei ziemie na północ Drwęcy związane są do 1945 r. z państwowością niemiecką – bądź za sprawą działalności zakonu krzyżackiego, bądź jego politycznych prusackich następców. Ocalone z dziejowych burz obiekty zabytkowe, niezależnie czy powstały na północnych, czy południowych ziemiach obecnego powiatu iławskiego, należą do ogólnie panujących stylów architektonicznych czy artystycznych. Po II wojnie światowej nowy kształt terytorialny kraju, utworzenie województwa olsztyńskiego i powiatu iławskiego (początkowo z siedzibą w Suszu) prowadziło nieuchronnie do wytworzenia się więzi gospodarczych i kulturowych pomiędzy terenami i zamieszkującą je ludnością.

Powiat Iławski to przede wszystkim czyste powietrze, lasy, jeziora, rzeki, bogata fauna i flora, ale także bogata historia i kultura. Poza licznymi obiektami dawnej kultury mieszczańskiej i dworskiej, znajdują się tu pamiętające średniowiecze obiekty sakralne, ruiny warowni i pałaców dawnej arystokracji pruskiej. Zanim jednak na terenie obecnego powiatu iławskiego powstało osadnictwo miejskie i wiejskie z gospodarką zakonną, czyli przed XIII wiekiem, toczyło się tu życie plemienne Prusów i Słowian. Ślady tego życia zachowane są do dziś pośród lasów i bagien, na wyspach i półwyspach Pojezierza Iławskiego i Ziemi Lubawskiej. Wały okrężne, szańce, okopy, kurhany i grodziska to budowle pochodzące najczęściej z IX–X w. W najbliższym sąsiedztwie Iławy osady warowne, grody obronne i strażnice istniały m.in. na półwyspie Kesselberg, wcinającym się w leśne jezioro Silm oraz na wysepce jeziora Łabędź.

Oddajemy w Państwa ręce mapę drukowaną powiatu iławskiego, w której najwięcej uwagi poświęcamy właśnie zabytkom, którymi się chwalimy, i które chronimy. Naszym celem jest budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego, które polega m.in. na upowszechnianiu wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości, tworzeniu narzędzi edukacyjnych w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Na mapie znalazły się najważniejsze zabytki znajdujące się w powiecie iławskim, a na stronie opisowej znalazł się krótki rys historyczny każdej z gmin i przedstawione są najciekawsze zabytki.

Co 4 lata Powiat Iławski tworzy i realizuje program opieki nad zabytkami, którego głównym założeniem jest ukierunkowanie działań lokalnego samorządu na poprawę stanu zachowania i utrzymania środowiska kulturowego. Opieka nad dziedzictwem kulturowym leży zatem u podstaw budowania nowoczesnego społeczeństwa, świadomego swojej przeszłości, która w oczywisty sposób pomaga definiować tożsamość kulturową współczesnej cywilizacji.

Powiat Iławski jest także członkiem Stowarzyszenia Łączy nas Kanał Elbląski Lokalna Grupa Działania. Jedną z niewątpliwych atrakcji turystycznych regionu jest właśnie Kanał Elbląski, uznany za jedną z najpiękniejszych dróg Wodnych Europy. To światowej klasy cud sztuki hydrotechnicznej, od 2011 roku uznany także za Pomnik Historii. Ten najdłuższy w Polsce kanał żeglowny łączy jezioro Jeziorak z Zalewem Wiślanym. Urządzenia pracujące na kanale funkcjonują bez technicznych innowacji od ponad 150 lat. Odpowiedzialny za jego budowę pruski inżynier Georg Jakob Steenke umożliwił połączenie jeziora Druzno z wyżej położonymi akwenami, znajdującymi się na południu od Elbląga. Początkowo, łącząc Prusy Wschodnie z Bałtykiem, kanał wykorzystywany był w celach gospodarczych. Od 1912 roku, a więc już ponad 100 lat, droga wodna Iława-Ostróda-Elbląg pełni też funkcję popularnej atrakcji turystycznej. Rejsy Kanałem Elbląskim cieszą się ogromną popularnością wśród turystów.

Źródło: „Powiat Iławski. Dzieje, zabytki, pejzaż i kultura" Szkice historyczne, Wiesław Niesiobędzki, Kanał Elbląski LGD; Fot. Maciej Rodziewicz

PORT IŁAWA

Port Śródlądowy w Iławie to jeden z najnowocześniejszych obiektów turystycznych na Warmii i Mazurach. Wybudowany w 2015 r., znajduje się na południowym krańcu Jezioraka – najdłuższego jeziora w Polsce. Ciekawostką jest, że głosami czytelników National Geographic Traveller Jeziorak uznano za jeden z 7 Nowych Cudów Polski. To właśnie tutaj Warmia i Mazury witają turystów, oferując niezapomniane widoki i atmosferę. Region iławski wyróżnia się świetną dostępnością komunikacyjną – dojazd z centralnej Polski zajmuje około 3 godzin zarówno samochodem, jak i koleją. Iława, będąca stolicą powiatu, jest ważnym węzłem kolejowym, gdzie zatrzymują się pociągi z Warszawy, Gdańska i Poznania. Jeziorak znajduje się na trasie Kanału Elbląskiego, w sąsiedztwie Międzynarodowej Drogi Wodnej E70 i Pętli Żuławskiej. Dzięki Kanałowi Elbląskiemu ma połączenie z Morzem Bałtyckim.

WARTO ZOBACZYĆ

W Porcie Śródlądowym w Iławie znajduje się model pochylni Oleśnica – jednego z pięciu unikalnych urządzeń na Kanale Elbląskim, które umożliwiają jednostkom pływającym pokonanie różnicy poziomów wody wynoszącej aż 100 metrów na dystansie 10 kilometrów. Makieta, wykonana w skali 1:150, przedstawia niezwykłą technologię napędzaną wyłącznie siłą wody.

Kolejną atrakcją portu jest Żeglarska Izba Pamięci. Eksponaty, takie jak Srebrny Sekstans czy Prestiżowy Kolos, przybliżają dokonania wybitnych żeglarzy, którzy wzrastali w żeglarskiej atmosferze Jezioraka. Jednym z nich był kapitan Tomasz Lewandowski, który jako drugi po Henryku Jaskule, a szósty żeglarz na świecie samotnie opłynął ziemię, bez zawijania do portów, w kierunku na zachód. Jego rejs trwał od 6 marca 2007 r. do 1 kwietnia 2008, na jachcie „Luka", typu Mikado 56. Trasa prowadziła z portu Ensenada w Meksyku przez Pacyfik, wzdłuż wybrzeży północnej Australii, obok przylądków Dobrej Nadziei (RPA) i Horn (Ameryka Południowa). Po 392 dniach oraz pokonaniu 28 710 mil morskich kpt. Lewandowski powrócił do Ensenady. Nikt po nim nie podjął się kolejnej próby. Jego poprzednicy to: Szkot Chay Blyth (1971), Francuz Philippe Monet (1989), Amerykanin Mike Goldberg (1994), Francuz Jean Luc Van Den Heede (2004) i Brytyjka Denise „Dee" Caffari (2006). Kpt. Tomasz Lewandowski wzrastał w żeglarskiej atmosferze klubu Wodniak, ówczesnego PTTK w Iławie, a pragnienie samotnego opłynięcia świata było w nim od dzieciństwa.

W gablotach znajdują się także pamiątki Mariana Skubija – trenera, wychowawcy młodzieży, dyrektora Międzyszkolnego Ośrodka Sportowego w Iławie w latach 1973–1986, m.in. Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski i Złoty Krzyż Zasługi.

Tradycje żeglarskie Iławy poznamy przechadzając się Aleją Żeglarską, która znajduje się w porcie. Można zapoznać się z tabliczkami upamiętniającymi osoby, które przyczyniły się do rozwoju żeglarstwa nad Jeziorakiem.

W budynku Powiatowego Centrum Informacji Turystycznej, który znajduje się w porcie, goście mogą uzyskać informacje na temat cumowania jachtów, dostępnych usług portowych oraz atrakcji regionu. W sezonie port oferuje wszystko co niezbędne do żeglarskiego funkcjonowania. W ofercie znajdziemy możliwość cumowania, sezonowego i na doby, wodowanie łodzi z użyciem dźwigu, slipowanie łodzi, zimowanie łodzi w hangarze, korzystanie z prysznica, zmywalni naczyń i pralni, pobór wody i przyłączenie prądu, całoroczne usługi naprawcze. W sezonie żeglarskim na terenie portu funkcjonuje restauracja z przepięknym widokiem na jezioro Jeziorak. Port udostępnia również firmom i osobom fizycznym z całego kraju świetnie usytuowaną salę konferencyjną do organizacji szkoleń, konferencji i imprez okolicznościowych. Teren portu to cudowne miejsce do wieczornych spacerów, sesji zdjęciowych a nawet ślubów.

Latem odbywają się tu koncerty szantowe, pokazy ratownictwa WOPR. Port jest wakacyjną bazą dla wszystkich służb ratunkowych pełniących patrole na jeziorze Jeziorak. To miejsce, które harmonijnie łączy tradycję z nowoczesnością, oferując odwiedzającym wyjątkowe wrażenia i niezapomniane chwile w zgodzie z warmińsko-mazurską naturą.

Warto w tym miejscu dodać, że nad Jeziorakiem funkcjonują trzy nowoczesne ekomariny, w Iławie, Siemianach i Zalewie, do dyspozycji jest 27 pomostów pływających, z których nieczystości odbiera pływająca jednostka asenizacyjna.

Fot. Maciej Rodziewicz, Port Śródlądowy w Iławie

Miasto Iława

Iława to ponad trzydziestotysięczne miasto powiatowe, położone nad jeziorem Jeziorak, jedno z ważniejszych ośrodków gospodarczych i turystycznych Warmii i Mazur. Do II poł. XIII w. obszar dzisiejszego miasta zamieszkiwany był przez pruskie plemię Pomezanów. Iława została założona w 1305 r. na miejscu staropruskiej osady. Miasto było siedzibą urzędnika krzyżackiego podlegającego komturowi w Dzierzgoniu. W latach 1362-1363 Iławę nawiedziła zaraza hamująca jej rozwój. Przez długie lata miasto było areną sporów polsko-krzyżackich. W 1520 r. złożyło hołd królowi polskiemu Zygmuntowi Staremu, a 5 lat później znalazło się w rękach Prus Książęcych. Po wieku względnego spokoju Iława została opanowana przez wojska szwedzkie. Dotkliwe straty mieszkańcom przyniósł także pożar, który strawił większość zabudowy w 1706 r. Ocalał jedynie kościół Przemienienia Pańskiego i kilka domów. W 1758 r. miasto zajmują Rosjanie. W 1860 r. Iława zyskała drogę wodną do Elbląga i Ostródy, a w 1876 r. również linie do Malborka i Gdańska. Wtedy również w Iławie umiejscowiono sąd obwodowy i urząd celny. Początek XX w. oznaczał dalszy rozwój miasta, wybudowano m.in. ratusz, gazownię oraz wodociągi miejskie. Podczas plebiscytu w 1920 r. zdecydowana większość mieszkańców opowiada się za przynależnością do Niemiec. Podczas II wojny światowej w Iławie mieścił się obóz pracy oraz obóz karny dla więźniów. W wyniku działań wojennych w 1945 r. Iława została dotkliwie zniszczona.

WARTO ZOBACZYĆ

Najstarszą zachowaną budowlą w mieście jest Kościół pw. Przemienienia Pańskiego, wzniesiony w latach 1317–25, w najwyższym punkcie iławskiego starego miasta. Wybudowany z palonej cegły gotyckiej, poza rolą sakralną miał pełnić także funkcje obronne. Od 1525 r. świątynia była użytkowana przez ewangelików, wróciła do katolików w 1952 r. Rokokowy ołtarz główny, umieszczony na gotyckiej mensie, wykonał w 1741 r. Jan Henryk Selcke z Prabut. Umieszczono w nim późnobarokowy obraz przedstawiający scenę Modlitwy Chrystusa w Ogrójcu, wykonany w 1786 r. przez Christiana Bernarda Rode z Gdańska. Neogotycka, kamienna, kielichowa chrzcielnica pochodzi z XIX w. Gmach był wielokrotnie odbudowywany i dzisiaj można tu dostrzec ślady wielu stylów – gotyckiego (portale dzwon spiżowy), barokowego (okucia drzwi), rokokowego (ołtarz), neogotyckiego (chrzcielnica). W sąsiedztwie kościoła zachowały się fragmenty murów miejskich, które stanowiły niegdyś wraz z fosą część systemu obronnego miasta.

Atrakcją miasta jest także neobarokowy ratusz wzniesiony w latach 1910–13. Dziś w ratuszu znajduje się Urząd Miasta, nieopodal wznosi się budynek kinoteatru, zbudowany w latach 1916–22.

Przy głównej ulicy w mieście podziwiać można także unikatowe, XVIII-wieczne rzeźby barokowe, przedstawiające rzymskich bogów. Stoją tam od 1974 r., kiedy to przeniesiono je ze zrujnowanego pałacu Finckensteinów w Kamieńcu k. Susza. Są to: Herkules, Jowisz, Junona i alegoria Rozwagi, interpretowana przez niektórych jako Meduza.

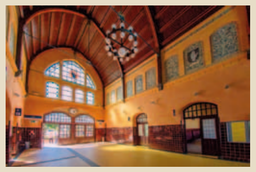

Jedną z pereł Iławy jest zabytkowy budynek dworca kolejowego, który ma opinię najpiękniejszego na Warmii i Mazurach. Neogotycki dworzec kolejowy zbudowano w 1905 r. z czerwonej cegły, z ozdobnymi lukarnami, sterczynami i ostrołukami. Sufit głównego hallu ozdobiony jest freskami z motywami roślinnymi i herbami miast.

Iława była ważnym węzłem kolejowym, po pierwszej wojnie światowej ze stacji Iława Główna odjeżdżały pociągi do Berlina, Warszawy, Wrocławia, Olsztyna i Malborka. Na placu przed dworcem w reprezentacyjnym miejscu stoi dziś lokomotywa parowa.

Niewątpliwą atrakcją Iławy jest Wielka Żuława, największa śródlądowa wyspa w Polsce (pow. 82,4 ha). Ma ona stałe połączenie promowe z lądem, funkcjonuje tam dziś kilka ośrodków wypoczynkowych. W czasach przedkrzyżackich na wyspie stał gród pruskiego władcy plemiennego, wchodzący w skład systemu obronnego plemion pruskich, wojujących z Mazowszem i Polską. Wzgórze, na którym znajdował się gród, nosi potoczną nazwę Scholtenberg. Nazwa ta mogła wziąć się od szwedzkiego pułkownika Scholtena, który zamieszkiwał najprawdopodobniej przez pewien czas w niewielkim dworku na wyspie, widocznym na planie jeziora Jeziorak z 1620 r. Okolice tego miejsca stały się tłem nagrywanego w latach 70. filmu pt. „Gniazdo", w reżyserii Jana Rybkowskiego, o początkach państwa polskiego. Obsadę „Gniazda" tworzyło wielu znanych aktorów, m.in. Wojciech Pszoniak. Na potrzeby filmu odtworzono wczesnośredniowieczny gród, jednak rekonstrukcja nie przetrwała do dziś.

Źródło: www.zabytek.pl (Narodowy Instytut Dziedzictwa), Przewodnik pt. Szlaki rowerowe Pojezierza Iławskiego, www. miastoilawa.pl, www.znaczki-turystyczne.pl

Miasto Lubawa

Historia Lubawy sięga XIII w. Turyści natkną się tu na wspaniałe kościelne zabytki, które ocalały z wojennej pożogi, kiedy zniszczeniu uległo aż 80% miasta. Pierwsza wzmianka źródłowa na temat Ziemi Lubawskiej mówiąca o istnieniu grodu w Lubawie pochodzi z 1216 r. Od 1257 r. Lubawa przeszła na własność biskupów chełmińskich i stała się centrum administracyjnym znacznego kompleksu dóbr biskupich, zwanych kluczem lubawskim. Biskupi wybudowali w Lubawie wspaniały zamek będący ich rezydencją. W 1260 r. miejscowość była już znacznym centrum o charakterze miejskim i obronnym. Na zamku biskupim, w latach 1535–1539, czterokrotnie przebywał Mikołaj Kopernik, najdłużej w 1539 r. – od czerwca do września. Zapadła tu wówczas decyzja o wydaniu drukiem dzieła „O obrotach sfer niebieskich". Lubawa zasłynęła nie tylko z tego, że przebywał w niej słynny astronom, ale także z Biblii Gutenberga, zwanej też Biblią Peplińską. Zakupił ją dla zamku biskupów chełmińskich biskup Mikołaj Chrapicki. Niestety, na początku XIX w., po zmianie granic biskupstwa, biblia została wraz ze stolicą diecezji przeniesiona do Peplina. W Lubawie znajduje się aktualnie faksymile Biblii Gutenberga.

WARTO ZOBACZYĆ

Kościół pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Anny z XIV w. zachwyca bogatym wnętrzem – złoconym, barokowym ołtarzem głównym z obrazem Matki Boskiej Różańcowej i równie bogatymi ołtarzami bocznymi. Na szczególną uwagę zasługuje dobudowana do kościoła renesansowa kaplica Mortęskich, w której znajduje się ołtarz z figurą Matki Bożej Lipskiej – patronki Lubawy. Słynąca cudami rzeźba jest umieszczona w złoconym medalionie ołtarza. Prowadzi do niej bogaty portal z początku XVII w. Pod kaplicą znajduje się krypta grobowa rodziny Mortęskich. Przy parafii znajduje się także Muzeum

Ziemi Lubawskiej, dokładnie w starej baszcie łupinowej. Budynek ten jest najstarszym obiektem mieszkalnym w Lubawie, pochodzi z XIV w., kiedyś była to baszta murów obronnych miasta. W muzeum zgromadzono epitafia, obrazy oraz złotnicze wyroby sakralne.

Kościół Parafialny pw. św. Jana Chrzciciela i Michała Archanioła. Świątynia powstała na miejscu zbudowanej około 1366 r. kaplicy pod tym samym wezwaniem. Na uwagę zasługują sklepienia – pierwsze przedstawiające historię chrześcijaństwa oraz drugie, prezentujące żywot Świętego Franciszka. Będąc w kościele, nie sposób nie zwrócić uwagi na rokokowy ołtarz główny. Jest tu również relikwia papieża Świętego Jana Pawła II, w postaci fragmentu zakrwawionej szaty, pochodzącej z zamachu na papieża w dniu 13 maja 1981 r.

Kościół pw. św. Barbary w Lubawie to drewniany barokowy kościółek pochodzący z II połowy XVIII w. Jest jednym z najcenniejszych zabytków Lubawy. Wystrój kościoła zalicza się do najpiękniejszych wnętrz barokowych na terenie województwa. Na wieży kościoła znajduje się zabytkowy dzwon z 1716 r.

Sanktuarium Matki Bożej Lipskiej to miejsce kultu maryjnego odwiedzane przez dziesiątki tysięcy pielgrzymów. W centrum znajduje się mały kościół z czerwonej cegły w stylu neogotyckim. Kościół otoczony jest bujną zielenią, w której przeważają lipy. Z powstaniem sanktuarium wiąże się pradawna legenda, która głosi, że po nawróceniu się pogańskiego władcy pruskiego Surwabuno, mieszkańcy zobaczyli w pobliskich Lipach jasność wokół korony drzewa lipowego w miejscu, gdzie od wieków składano krwawe ofiary. Źródłem światła była niewielka figurka Matki Boskiej tkwiąca w gałęziach drzewa. Figurkę zaniesiono do istniejącego już wtedy lubawskiego kościoła. Jednak nazajutrz figurka zniknęła i ponownie pojawiła się na tym samym drzewie. Po ponownym przeniesieniu, cud się powtórzył. Wtedy Surwabuno wraz z biskupem Chrystianem oraz mieszkańcami udali się w procesji do Lip, wzywając do zaprzestania pogańskich praktyk. Ścieli prastarą lipę, a na jej miejscu pobudowali kaplicę. Na pamiątkę tego wydarzenia co roku w dniach 1–2 lipca odbywa się tu odpust, i tak jak przed wiekami mieszkańcy ze swoją figurką pielgrzymują do sanktuarium. Słynąca łaskami figura Matki Bożej Lipskiej, patronki ziemi lubawskiej, ukoronowana została w 1969 r. przez Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego.

Lubawa posiada także zabytkowe obiekty świeckie. Pozostałości murów obronnych z XIV-XVI w. oraz ruiny Zamku Biskupów Chełmińskich z XIV w. W ruinach zamku znajduje się dziś Lubawskie Centrum Aktywności Społecznej. Przywrócono funkcje użytkowe piwnic i parteru zamku, dostosowując je do działalności kulturalnej i społecznej. Zamek jest otwarty dla zwiedzających, a na powierzchniach ogólnodostępnych organizowane są wystawy zabytków ruchomych znalezionych podczas rewitalizacji.

Źródło: Urząd Miasta Lubawa, więcej: www.lubawa.pl

Miasto i Gmina Kisielice

Gmina Kisielice szczyci się bogatym dziedzictwem historycznym i kulturowym. Na jej terenie znajduje się wiele zabytków, które odzwierciedlają różnorodność architektoniczną regionu i świadczą o jego wielowiekowej historii.

Liczące dzisiaj ponad 700 lat Kisielice zostały założone przez ród Stangów, który w te strony przybył z Niemiec około 1260 r. W roku 1293 za zasługi dla Pomezanii biskupiej, biskup nadał von Stangom dobra w postaci wsi: Łodygowo, Trumiejki, Klasztorek, Pławty i Goryń oraz Gdakowo i Bądki. Dokument zezwalał też braciom Stange na założenie w ich dobrach własnego miasta Kisielice. Miasto zbudowano w latach 1315–1320 na niewielkim wzniesieniu położonym między Jeziorem Kisielickim a rzeczką Gardęgą. Układ urbanistyczny Kisielic, ukształtowany w średniowieczu, zachował swój historyczny charakter. Centralny rynek ma kształt trójkąta, a otaczające go kamienice zostały zniszczone w czasie wojny. Spaceruując uliczkami miasta, można dostrzec ślady dawnych fortyfikacji oraz tradycyjną zabudowę mieszkalną. Uwagę przykuwają domy z mieszkaniami dla kolejarzy oraz wile przy ulicy Daszyńskiego, piękny budynek dawnej i obecnej szkoły oraz wciąż dobrze zachowany młyn, który służył powojennym mieszkańcom jeszcze przez długie lata.

WARTO ZOBACZYĆ

Kościół pw. Matki Bożej Królowej Świata w Kisielicach. Ten gotycki kościół, wzniesiony w XIV w., stanowi centralny punkt miasta. Charakteryzuje się ceglanym murem, strzelistymi oknami oraz masywną wieżą, która dominuje nad okolicą.

Miejska wieża ciśnień w Kisielicach, zbudowana w latach 30. XX w. jest charakterystycznym elementem krajobrazu Kisielic. Mierząca 45 metrów wysokości konstrukcja z czerwonej cegły pełniła kluczową rolę w zaopatrzeniu miasta w wodę. Obecnie, choć nieczynna, stanowi interesujący przykład architektury przemysłowej tamtego okresu.

W Pławtach Wielkich obejrzeć można zabytkowy wiatrak typu „holender", zbudowany na planie koła. Jest on unikalnym przykładem tradycyjnej architektury przemysłowej regionu. Konstrukcja z cegły, zwężająca się ku górze, pierwotnie była zwieńczona obrotową drewnianą głowicą z łopatami. Choć obecnie nie jest już czynny, stanowi cenny relikt dawnych technik młynarskich. W Pławtach na uwagę zasługuje także, będący w ruinie, zespół dworsko–parkowo–folwarczny obejmujący m.in. dwór z XIX wieku. Obiekt ten był w posiadaniu rodu Puttkamerów. Ślady jego świetności, niestety już minęły, a świadczą o nich tylko elementy kolumn ukryte w trawie i gruzowisku i parkowe drzewa – świadkowie dawnych czasów. W parku zachowały się aleje i nieliczne drzewa, a wśród nich przepiękna magnolia drzewiasta. Z całego zespołu dworskiego została tylko zbudowana z czerwonej cegły obora.

W Łodygowie, które stanowiło jeden z majoratów rodu von Groebenów, znajduje się natomiast położony nad lustrem stawu, w otoczeniu starodrzewu, nieco już przebudowany pałac, a nieopodal – zabudowania folwarczne. Szczególnie imponujące wrażenie przedstawia spichlerz.

Miejscowość Ogrodzieniec natomiast słynie z tego, że w pewnym okresie była własnością rodu von Hindenburgów, a po tym jak została przez nich utracona, w 1927 roku powróciła do Paula von Hindenburga, jako dar od narodu niemieckiego. Dziś w klimatycznym parku znajdują się ruiny dworu i wystający z ziemi fragment sejfu. W niewielkiej odległości od ruin, wśród traw i krzaków ukryty jest cmentarz, na którym jeszcze niedawno znaleźć można było płytę z nazwiskami przodków Paula von Hindenburga.

Wieś o nazwie Trupel, ma bogatą i sięgającą XIV w. przeszłość. Należała m.in. do rodu Polentzów i Hindenburgów – od ich wnuczki, Liny von Polentz, w 1837 roku Trupel zakupili przybysze z Anglii – bracia Henryk i Krzysztof Albers. Podzielili oni dobra na 3 folwarki – Trupel, Trupel Górny, Dolny i urządzili je na sposób angielski. W latach 30. XX w. kolejny właściciel z rodu, Georg, sprzedał dobra, pozostawiając sobie jedynie dwór z parkiem i ogrodem. Dziś warto zobaczyć pozostałości parku dworskiego i zabudowań folwarcznych oraz kaplicę z 1850 r. zbudowaną w stylu angielskiego neogotyku, która znajduje się na cmentarzu rodowym Polenzów, Hindenburgów oraz Albersów w Trupelu. Nekropolia ma kształt liścia lipy, który tworzą aleje obsadzone starodrzewem lipy i dębu w wieku 100–130 lat. Kiedyś ogrodzona ceglanym murem – dziś po części zdewastowana.

Źródło: Elżbieta Rodak, Kisielice.geoportal-krajowy, mojemazury.pl, Infoilawa.pl; Fot. Paweł Maruszak, Parafia pw. Matki Bożej Królowej Świata w Kisielicach – Księża Pallotyni

Miasto i Gmina Susz

Susz to małe miasteczko, leżące na Pojezierzu Iławskim. Pomimo ogromnych zniszczeń wojennych (ok. 80% zabudowań), nadal może poszczycić się kilkoma ciekawymi zabytkami architektury i sztuki sakralnej. Stare miasto o kolistym kształcie, z kwadratowym rynkiem pośrodku (dawniej z ratuszem i ławami kupieckimi), powstało w XIV w. Z tego też okresu pochodzą zachowane fragmenty murów obronnych, które świadczą o warownym charakterze miasta.

WARTO ZOBACZYĆ

Kościół (dziś sanktuarium) św. Antoniego to zabytek klasy zerowej i prawdziwa perełka sakralnej architektury średniowiecznej XIV stulecia. Zbudowany w układzie krzyżowym, został ulokowany przy murach obronnych w ich południowej części, a nie jak to zwykle bywało w centrum na rynku. Wpłynęło na to położenie miasta na terenach podbojów Zakonu Najświętszej Marii Panny. Kościół szczyci się nie tylko relikwiami Świętego, sprowadzonymi z Padwy, ale również doskonale zachowanymi freskami, barokowym ołtarzem i lożą kolatorską rodu Finkensteinów, ozdobioną scenami biblijnymi.

Drugim kościołem na terenie miasta jest wybudowany w 1905 r. kościół św. Rozalii. Jego pełnej konsekracji dokonał ówczesny biskup warmiński Augustyn Bludau. Autorem projektu kościoła był architekt Gebhard z Gdańska, któremu powierzono także kierownictwo budowy.

Herbem miasta Susz jest św. Rozalia – złotowłosa panna, stojąca na trzech stylizowanych wzgórzach koloru zielonego, ubrana w niebieską długą suknię. Postać zwrócona jest lekko w lewą stronę. Palcem prawej ręki wskazuje na czerwoną różę, którą trzyma w lewej dłoni. Symbolika nawiązuje do niemieckiej nazwy miasta (Rosenberg – „różana góra", sadzenie krzewów róży podczas nadania praw miejskich). Miasto zostało wybudowane w latach 1305–1310 jako stolica kapituły pomezańskiej. 19 X 1319 r. otrzymało prawa miejskie i nazwę Rosenberg, która przetrwała do 1945 r. Posiadało wówczas fosę oraz mury obronne. Od XIV do XVII w. na rynku stał ratusz. W XV i XVI w. częste wojny pomiędzy władcami polskimi a mistrzami krzyżackimi doprowadziły do niemal całkowitego zniszczenia miasta. Na początku wieku XVIII mieszkańców zdziesiątkowała natomiast dżuma. Mury miejskie ze względu na bardzo zły stan techniczny zostały rozebrane w XIX w. Ten wiek także nie oszczędził miasta, a okupacja francuska w latach 1806–1807 zrujnowała je finansowo i gospodarczo. W pobliskim Kamieńcu mieściła się wówczas główna kwatera wojsk francuskich, w której przebywał Napoleon. Po klęsce cesarza Francuzów do Susza wkroczyły wojska rosyjskie. Pomimo tego, największy rozwój miasta nastąpił właśnie w XIX w. Powstała fabryka tabaki, cegielnia i koszary wojskowe, kilka dróg oraz szpital i połączenie kolejowe. W miejscowej drukarni wydawano lokalne czasopismo „Rossenberg Kreiszeitung". Wybudowano także szkołę i browar, a na początku XX w. rzeźnię, mleczarnię i pocztę oraz elektrownię i halę sportową przy szkole. Wyzwolenie tych ziem w czasie II wojny światowej doprowadziło do zniszczenia miasta i jego okolic. Swój obecny kształt miasto zawdzięcza rozbudowie na przełomie lat 70./80.

Susz ma swoje Muzeum Regionalne, które zostało utworzone w 2019 r. Założycielem a jednocześnie organizacją prowadzącą muzeum jest Stowarzyszenie Historyczno-Badawcze „Galea". W październiku 2019 r. zawarło ono porozumienie z Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, dzięki któremu na potrzeby wystawiennicze udało się pozyskać zabytkowy budynek dawnej synagogi żydowskiej, znajdującej się w Suszu. Została ona zbudowana w 1868 r. Zachował się jedynie wystrój zewnętrzny, podczas II wojny światowej hitlerowcy zdewastowali wnętrze synagogi. Jakie wystawy proponuje muzeum? Zarys historii Susza i okolic, do obejrzenia jest także Makieta Starego Miasta z lat 30. XX w., wystawa archeologiczna, sala PRL, Kamieniec Pruski Wersal, niebawem także Napoleon w Kamieńcu.

W okolicach Susza natrafić można na liczne dwory szlacheckie oraz pałace, a każdy z nich kryje swoją własną, ciekawą historię. Do takich miejsc należy z pewnością pałac w Kamieńcu, który w latach swojej świetności zwany był Wersalem Królestwa Pruskiego. Zasłynął on przede wszystkim z tego, iż jego mieszkańcem był cesarz Napoleon Bonaparte, który przebywał tam w czasie kampanii rosyjskiej od kwietnia do czerwca 1807 r.

Ciekawym miejscem jest wieś Bałoszyce, w której znajduje się pochodzący z XVII w. barokowy pałac, przebudowany następnie przez marszałka Landtagu pruskiego Karla Otto Magnusa von Brünnecka, w modnym wówczas stylu neogotyckim, według projektu architekta Luisa Runge, na wzór pałacu Babelsberg koło Berlina. Obecnie to urokliwe miejsce pełni funkcje hotelu i restauracji.

Źródło: susz.pl; Fot. Urząd Miejski w Suszu

Miasto i Gmina Zalewo

Miasto i gmina Zalewo, to miejsce, gdzie historia spotyka się z teraźniejszością. Odwiedzając te miejsca, można poczuć ducha minionych epok i zrozumieć, jak ważne jest pielęgnowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń. Miasto Zalewo położone jest nad jeziorem Ewingi w sąsiedztwie d. Puszczy Pruskiej. Leży w odległości 39 km od Iławy – stolicy obecnego powiatu iławskiego. Osada, która dała początek miastu, została założona na obszarze dawnego pruskiego grodziska przez niemieckich osadników. W 1305 r. komtur dzierzgoński nadał miejscowości prawa miejskie. Zalewo otoczono solidnym murem, z którego fragmenty i jedna z baszt przetrwały do dziś.

WARTO ZOBACZYĆ

Nad miastem góruje gotycki kościół pod wezwaniem św. Jana Apostoła i Ewangelisty, którego budowę rozpoczęto w 1320 roku, a konsekrowano w 1351 roku. Kościół powstał na planie wydłużonego prostokąta. To monumentalna świątynia, o charakterze obronnym i z masywną wieżą.

Nieopodal kościoła znajduje się prawie stuletni kompleks szkolny, projektu znanego wschodniopruskiego architekta Kurta Fricka. Jest on połączony z d. wieżą strażacką i remizą.

W Zalewie warto odkryć ślady napoleońskie. W 2010 r. w parku miejskim postawiono granitowy pomnik upamiętniający śmierć francuskich żołnierzy w zalewskich lazaretach po wielkiej bitwie pod Iławą Pruską w 1807 r. W 2021 r. na ścianie jednej z kamienic przy centralnym placu miasta odsłonięto pamiątkową tablicę poświęconą pobytowi cesarza Napoleona w Zalewie w dniach 6–7 czerwca 1807 r. Oba upamiętnienia to inicjatywa Towarzystwa Miłośników Ziemi Zalewskiej.

Warto odwiedzić cmentarz żydowski z pierwszej połowy XIX wieku, położony przy ulicy Sienkiewicza, jeden z niewielu zachowanych w województwie warmińsko-mazurskim. Obecnie na cmentarzu znajduje się około 40 nagrobków w różnym stanie zachowania, łącznie z obmurowaniami grobów, w tym 21 nagrobków z czytelnymi danymi zmarłych. To miejsce jest świadectwem wielokulturowej historii Zalewa i przypomina o jej społeczności żydowskiej. W gminie Zalewo znajduje się wiele miejsc o znaczeniu historycznym i kulturowym.

Dobrzyki to jedna z najstarszych wsi w gminie Zalewo, powstała w drugiej połowie XIII w. Wieś słynie z Kanału Dobrzyckiego – najstarszej części szlaku wodnego Kanału Elbląskiego. Kanał Dobrzycki, łączący jezioro Jeziorak z jeziorem Ewingi, przekopano już w XIV w. Jest to najstarszy żeglowny do dziś kanał w Polsce. Znajduje się tu też jeden z najstarszych kościołów w regionie, pochodzący z I połowy XIV wieku, z charakterystyczną drewnianą dzwonnicą.

W Borecznie można podziwiać gotycki kościół z XIV wieku, który zachwyca dobrze zachowanym barokowym wyposażeniem, w tym ołtarzem, amboną i konfesjonałem. Podobnie interesujący jest kościół w Jaśkowie z barokowym ołtarzem, amboną i organami. Chrzcielnica, rzeźba drewniana stojącego anioła trzymającego czarę, pochodzi z drugiej poł. XVII w. W kościele znajdują się również liczne herby i epitafia znamienitych rodów, a w oknach neogotyckie witraże. Urok wsi dopełnia dwór z XVIII w. malowniczo położony nad Jeziorem Jaśkowskim.

Jerzwałd – dawna pruska wieś położona nad Jeziorem Płaskim, stanowi dobry punkt wypadowy do zwiedzania leśnych terenów Parku Krajobrazowego Pojezierza Iławskiego. We wsi można obejrzeć mały ogród botaniczny przy budynku Zespołu Parków Krajobrazowych oraz dom, w którym mieszkał Zbigniew Nienacki – autor wielu powieści, m.in. słynnego